

УДК 343:415

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2022.16.06>

Дудоров О.О.

д.ю.н., професор,

професор кафедри кримінально-правової політики

та кримінального права

Навчально-науковий Інститут права

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Мовчан Р.О.

д.ю.н., професор,

професор кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права

Донецький національний університет імені Василя Стуса

ЗАКОНОДАВЧІ НОВЕЛИ ЩОДО ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ ОХОРОНИ АБО ВИКОРИСТАННЯ НАДР ТА НЕЗАКОННЕ ВИДОБУВАННЯ КОРИСНИХ КОПАЛИН¹

Постановка проблеми. У системі заборон, покликаних забезпечувати кримінально-правову охорону відносин, пов'язаних із використанням надр і видобуванням корисних копалин (крім бурштину), провідне місце посідає ст. 240 Кримінального кодексу України (далі – КК), яка, як це засвідчує аналіз статистичних даних і матеріалів судової практики, з усіх статей розділу VIII Особливої частини КК «Кримінальні правопорушення проти довкілля» застосовується чи не найчастіше. Водночас непрямим свідченням недосконалості цієї кримінально-правової заборони може слугувати та обставина, що з моменту ухвалення у 2001 р. чинного КК його ст. 240 вже шість разів зазнавала змін. Як слушно зазначається в юридичній літературі, надмірна мінливість законодавства чинить негативний вплив на ефективність кримінально-правового регулювання на правозастосовному рівні [1, с. 111].

Остання спроба поліпшити ст. 240 КК датована 15 липня 2021 р., коли було ухвалено

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення відповідальності за незаконне видобування корисних копалин» (далі – Закон від 15 липня 2021 р.). Унаслідок чергового оновлення ст. 240 КК: 1) кримінально протиправним стало визнаватись незаконне видобування корисних копалин не лише загальнодержавного, а й місцевого значення; 2) ця заборона зазнала й інших змін, передусім покликаних забезпечити реалізацію другої складової задекларованої мети законопроекту від 2 червня 2020 р. № 3576 (далі – законопроект) – посилення відповідальності за незаконне видобування корисних копалин. З огляду на серйозність цих новел, виникла потреба їхнього наукового осмислення.

Огляд останніх досліджень і публікацій.

Кримінально-правові аспекти порушення правил використання та охорони надр висвітлювались у працях таких дослідників, як А.О. Вірт, А.А. Вознюк, С.Б. Гавриш, Д.О. Калмиков, Д.В. Каменський, Р.С. Кірін, В.М. Комарницький, М.В. Комарницький, М.Г. Максименцев, В.О. Навроцький, Н.В. Нетеса, Ю.А. Турлова та ін. Проте через новизну згаданих змін

¹ Статтю підготовлено в межах реалізації проєкту з виконання наукових досліджень і розробок «Підвищення ефективності кримінально-правової охорони довкілля в Україні: теоретико-прикладні засади» (державний реєстраційний номер 0122U000803).

поглиблений аналіз основної (кримінально-правової) складової Закону від 15 липня 2021 р. у вітчизняній юридичній літературі ще не здійснювався, у зв'язку з чим виникла потреба у заповненні цієї прогалини у наукових розвідках. Зважаючи на істотність законодавчих новел і прагнення до якісного вивчення останніх, свої міркування ми вирішили «розбити» на два блоки.

Формулювання завдання дослідження.

Метою цієї статті є критичний аналіз положень вдосконаленої редакції ст. 240 КК у частині диференціації кримінальної відповідальності за порушення правил охорони або використання надр і незаконне видобування корисних копалин, за результатами якого (аналізу) має бути зроблений обґрунтований висновок щодо (не-)аргументованості законодавчих новел, а також визначено перспективи розвитку кримінального закону у відповідній царині. Інша публікація присвячуватиметься законодавчим новелам, пов'язаним із визначенням предмета злочину, передбаченого ст. 240 КК.

Виклад основного матеріалу. Використання кваліфікованих складів злочину є одним з основних законодавчих прийомів, які потрібні для диференціації кримінальної відповідальності. Побудова таких складів відбувається за допомогою кваліфікуючих ознак, які у науковій літературі зазвичай визначаються як передбачені кримінальним законом і характерні для частини злочинів певного виду істотні обставини, які відбивають типовий, однак значно підвищений (порівняно з основним складом злочину) ступінь суспільної небезпеки діяння та особи винуватого і впливають на кваліфікацію вчиненого, а також вид і міру відповідальності [2, с. 230].

Ми підтримуємо рішення законодавця про оновлення ст. 240 КК у частині розширення кола кваліфікуючих ознак аналізованого злочину за рахунок вказівки на його вчинення «за попередньою змовою групою осіб», «організованою групою» і «службовою особою з використанням службового становища».

Такий крок, узгоджуючись із здобутками кримінально-правової науки, відображає підвищений ступінь суспільної небезпеки відповідних діянь, виглядає системним у контексті, зокрема, того, що майже у всіх інших подібних за змістом статтях розділу VIII Особливої частини КК передбачено таку кваліфікуючу ознаку, як «вчинення за попередньою змовою групою осіб» (ч. 2 ст. 239-1, ч. 2 ст. 239-2, ч. 2 ст. 246, ч. 2 ст. 248 КК).

Називаючи найбільш вдалим критерієм для диференціації кримінальної відповідальності за вчинення розглядуваного злочину форми групової співучасті, описані в ст. 28 КК, ми обґрунтовували свою точку тим, що у значній частині випадків незаконне видобування корисних копалин потребує об'єднання значних фізичних, інтелектуальних, майнових та організаційних зусиль декількох осіб задля досягнення єдиного злочинного результату. Факт об'єднання зусиль декількох осіб свідчить про підвищення ймовірності досягнення ними бажаного результату, збільшення обсягів видобування та реалізації корисних копалин (зокрема, завдяки додатковому залученню знарядь і засобів учинення злочину), переходу від ситуаційного (спонтанного, разового) до «професійно-злочинного» видобування корисних копалин у вигляді промислу, набуття професійних навичок учинення цього злочину, забезпечення якісного «супроводження» чи приховування злочину та його наслідків тощо, а отже, істотно підвищує суспільну небезпеку вчиненого діяння. При цьому ступінь підвищення суспільної небезпеки незаконного видобування корисних копалин, вчиненого у співучасті, залежить від кількості співучасників, наявності або відсутності між ними попередньої домовленості, стійкості злочинного об'єднання осіб, наявності або відсутності у такому об'єднанні ієрархічної структури, плану щодо вчинення злочину (злочинів), їх кількості та ступеня тяжкості тощо. Відтак висувалась пропозиція в ч. 2 ст. 197-2 КК «Незаконне видобування корисних копалин» передба-

чити кваліфікуючу ознаку «якщо вони вчинені за попередньою змовою групою осіб», а в ч. 3 цієї статті – особливу кваліфікуючу ознаку «якщо вони вчинені організованою групою» [3, с. 376–378]. Як бачимо, законодавець (за винятком ідеї закріплення «власницького» характеру незаконного видобування корисних копалин) сприйняв викладений теоретичний підхід.

На користь включення до ст. 240 КК такої кваліфікуючої ознаки, як вчинення діянь, передбачених ч. 1 або ч. 2 цієї статті, службовою особою з використанням службового становища, Н.В. Нетеса навела низку вагомих і переконливих аргументів: 1) використання службовою особою адміністративного ресурсу значно полегшує організацію та здійснення незаконного видобування корисних копалин, і це обумовлене тим, що службові особи мають більше адміністративних, матеріально-технічних і фінансових можливостей (порівняно зі «звичайними» особами) для вчинення вказаного злочину; 2) шкода, завдана надрам і довкіллю внаслідок такої діяльності, є більшою, ніж у випадках вчинення злочину приватною особою; 3) питома вага випадків учинення досліджуваного злочину службовою особою є достатньо репрезентативною; 4) реалізація ініційованої пропозиції зніме питання про необхідність додаткової кваліфікації розглядуваних випадків за відповідними статтями розділу XVII Особливої частини КК; 5) пропоноване розв'язання проблеми сприятиме забезпеченню одноманітності правозастосовної практики; 6) подібне вирішення аналогічних проблем вже має місце у межах системи злочинів проти довкілля (йдеться, зокрема, про ст. 248 КК «Незаконне полювання») [4, с. 162–163]. На користь аналізованої пропозиції вказувало і звуження сфери застосування ст. 364 КК: використання службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, вчинене в інтересах, відмінних від мети одержання неправомірної вигоди, не утворює складу злочину, передбаченого чинною редакцією

ст. 364 КК, навіть за умови настання істотної шкоди чи тяжких наслідків.

І в цьому разі здобутки кримінально-правової науки стали у нагоді. Щоправда, використане у ч. 3 ст. 240 КК формулювання «службовою особою з використанням службового становища» навряд чи є бездоганим. На думку В.Я. Громка, у подібних випадках треба брати до уваги використання законодавцем подібних, проте відмінних конструкцій – «зловживання службовим становищем» і «зловживання повноваженнями»: перша позначає протиправні діяння «публічних» службових осіб, поняття яких закріплено в примітці ст. 364 КК України, а інша – діяння, зокрема, службових осіб юридичних осіб приватного права. Це унеможливило посилену кримінальну відповідальність службових осіб юридичних осіб приватного права, якщо у тій чи іншій нормі КК відповідальність пов'язується з використанням (зловживанням) службового становища [5, с. 8, 177–180, 195]. У світлі сказаного перспективнішим видається сповідуваний розробниками проєкту нового КК України наскрізний підхід, згідно з яким вчинення злочину особою з використанням нею своїх влади, службових чи професійних повноважень або пов'язаних з ними можливостей визнаватиметься ознакою, яка буде підвищувати тяжкість злочину на один ступінь (ст. 2.2.5 проєкту станом на 18.01.2022).

Далі. Із позиції системності доволі дивним виглядає той факт, що при ухваленні Закону від 15 липня 2021 р. законодавець не визнав за доцільне: 1) передбачати таку кваліфікуючу ознаку, як «вчинення за попередньою змовою групою осіб», у спеціальній (щодо ст. 240) кримінально-правовій забороні – ст. 240-1 КК, присвяченій регламентації відповідальності за незаконне видобування бурштину та деякі інші незаконні дії з ним, необхідність чого нами вже відмічалась [6, с. 57–58; 7, с. 114–115]; 2) посилити кримінальну відповідальність за вчинювані службовою особою з використанням службового

становища інші, згадані вище подібні за змістом посягання проти довілля, передбачені статтями 239-1, 239-2, 246, 249 КК.

Ми поділяємо позицію фахівців Головного юридичного управління Апарату ВРУ щодо недоцільності здійсненої на підставі Закону від 15 липня 2021 р. заміни у ч. 3 ст. 240 КК повторності як кваліфікуючої ознаки на спеціальний рецидив («вчинені особою, раніше судимою за злочин, передбачений цією статтею»). Зокрема, слухними видаються аргументи про те, що поняття «рецидив» є вужчим за своїм обсягом, ніж повторність, а отже, нова редакція ч. 3 ст. 240 КК нівелює таку кваліфікуючу ознаку, як повторність, у частині, що не охоплюється поняттям «рецидив». У контексті декларування розробниками законопроєкту посилення кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин вказана заміна виглядає нелогічною.

Внаслідок ухвалення Закону від 15 липня 2021 р. корегування зазнали і санкції ст. 240 КК. Умовно ці зміни можна поділити на два блоки.

Ми вже неодноразово відзначали необхідність перегляду в бік їхнього істотного збільшення розмірів штрафів, передбачених санкціями статей розділу VIII Особливої частини КК [8, с. 115; 9, с. 288–291]. Тому наше ставлення до умовно *першого* блоку змін, які стосуються підвищення встановлених у ст. 240 КК розмірів штрафів, є схвальним. Водночас маємо зазначити, що при реалізації цієї слушної ідеї парламентарії вчергове продемонстрували безсистемність та ігнорування розроблених у кримінально-правовій науці напрацювань, через що загалом позитивне враження від законодавчих новел значною мірою нівелюється.

Як зазначав свого часу Г.Л. Крігер, важливою для диференціації відповідальності є побудова санкцій у плані співвідношення вищої межі менш небезпечного виду злочину і нижчої межі більш небезпечного виду того ж злочину [10, с. 147]. Вища межа санкції за про-

стий злочин повинна бути одночасно нижчою межею санкції за кваліфікований [11, с. 241; 12, с. 590–591]. Звичайно, це правило не може слугувати аксіомою для законодавця. Водночас, як слушно зауважував П.П. Осіпов, завдання юридичної науки полягає не в тому, щоб доводити неможливість порівняння злочину і покарання й орієнтувати законодавця та судову практику на прийняття утилітарних рішень, а в ретельній розробці ціннісних і соціологічних критеріїв для переходу від інтуїтивного до наукового підходу у процесі вибору виду та визначенні розміру покарання [13, с. 120].

При ухваленні Закону від 15 липня 2021 р. законодавець на викладені наукові рекомендації зважав не дуже. Пригадується висловлювання Ю.А. Пономаренка про те, що законодавець часто встановлює санкції, керуючись позаправовими міркуваннями, інколи інтуїтивно, «на око» [14, с. 351]. Інакше складно пояснити такий факт: якщо у ч. 1 ст. 240 КК розміри штрафів підвищено лише в 1,6 рази і тільки на 200 НМДГ (з «від 300 до 600 НМДГ» до «від 500 до 800 НМДГ»), то в ч. 2 ст. 240 КК таке збільшення відбулося в 7–7,5 разів, через що мінімальну межу штрафу збільшено на 2600 НМДГ, а максимальну – одразу на 4300 НМДГ (з «від 400 до 700 НМДГ» до «від 3 тис. до 5 тис. НМДГ»). Як наслідок, утворився кричущий дисбаланс між ступенем суворості покарань, адже наразі передбачені в санкції ч. 2 ст. 240 КК розміри штрафів є у шість разів вищими за ті, про які йдеться у санкції ч. 1 аналізованої статті КК. І це при тому, що до набрання чинності Законом від 15 липня 2021 р. вони були приблизно однаковими, а первинною редакцією законопроєкту розміри штрафів, передбачених ч. 2 ст. 240 КК, пропонувалося закріпити на адекватному (принаймні відносно розмірів, встановлених у ч. 1 цієї статті КК) рівні – «від 1 500 до 2 000 НМДГ».

Навіть не ставлячи риторичне питання, чи є, наприклад, порушення встановлених правил використання надр, яке створило небез-

пеку для життя, здоров'я людей чи довкілля (ч. 2 ст. 240 КК), у шість разів небезпечнішим за порушення встановлених правил охорони надр, яке призвело до заподіяння ідентичних наслідків (ч. 1 ст. 240 КК), зазначимо, що внаслідок ухвалення Закону від 15 липня 2021 р. утворилася ситуація, коли, наприклад, максимальним штрафом за незаконне видобування корисних копалин місцевого значення у значному розмірі (тобто вартістю від 37 215 грн до 124 050 грн) є 800 НМДГ, тоді як мінімальний штраф за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення вартістю лише 1 тис. грн складає аж 3 тис. НМДГ. Подібні за змістом питання постають й у контексті порівняння розмірів штрафів, передбачених за незаконне видобування корисних копалин місцевого значення у значному (ч. 1 ст. 240 КК) і великому (ч. 2 ст. 240) розмірі, адже збільшення вартості незаконно видобутих корисних копалин усього на кілька гривень (межа між значним та великим розмірами, визначеними приміткою ст. 240 КК) може призвести до збільшення розміру штрафу в шість разів.

До речі, оновлена відповідно до Закону від 15 липня 2021 р. редакція досліджуваної кримінально-правової заборони не вирішує проблему, суть якої полягає в тому, що розмежувати діяння, передбачені ч. 1 ст. 240 і ч. 2 цієї статті КК (за винятком незаконного видобування корисних копалин), вкрай складно. Адже правила охорони надр і правила використання надр є подібними і регулюються фактично одними й тими самими нормативно-правовими актами. Навіть на рівні КпН (статті 14, 56) одні й ті ж форми діяльності регламентуються правилами, які стосуються як охорони, так і використання надр. Серед правил використання надр можна виділити такі, які одночасно є правилами охорони надр. Йдеться про абсолютну більшість правил, які, з одного боку, є правилами використання надр (вони полягають у вимогах щодо дотримання встановленого порядку набуття того чи іншого права користування надрами,

а також вимог щодо комплексного, раціонального та ефективного використання надр), а з іншого, – правилами охорони надр на стадіях «до використання надр» і «під час використання надр». Наприклад, обов'язок застосування раціональних, екологічно безпечних технологій видобування корисних копалин і вилучення наявних у них компонентів, що мають промислове значення, одночасно є і правилом щодо використання надр, і правилом щодо їх охорони. Оскільки притаманна чинній редакції ст. 240 КК диференціація кримінальної відповідальності за вказані порушення законодавства про надра є невинуватою (зокрема, неузгодженою з приписами регулятивного законодавства), нами вже висловлювалась думка про те, що порушення правил охорони і порушення правил використання надр *de lege ferenda* повинні утворювати єдину форму об'єктивної сторони складу аналізованого злочину, закріплену в одній частині ст. 240 КК [15, с. 325–326].

Принагідно зазначимо, що традиційне використання у ч. 1 ст. 240 і ч. 2 цієї статті КК звороту «якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля», від якого розробники Закону від 15 липня 2021 р. вирішили не відмовлятися, так само видається сумнівним. Річ у тім, що за результатами окремого дослідження нам вдалося підтвердити слушність наукової гіпотези про доцільність обмеження сфери застосування законодавчої конструкції створення небезпеки щодо частини складів злочинів проти довкілля [16, с. 121–129]. Розуміємо, однак, що кваліфікована відповідь на питання про доцільність конструювання кримінально протиправного порушення правил охорони або використання надр як делікту створення небезпеки може бути отримана лише за результатами самостійного дослідження, під час якого з-поміж іншого має бути з'ясовано, наскільки успішно застосовується на практиці відповідна законодавча конструкція, відображаючи життєві реалії, що потребують кримінально-правової оцінки.

Незважаючи на зроблені вище критичні зауваження, реалізовану Законом від 15 липня 2021 р. ідею посилення караності (у частині застосування штрафів) ми підтримуємо (на відміну від способу втілення цієї ідеї). На жаль, те саме ми загалом не можемо сказати про умовно *другий* блок відповідних змін, які стосуються корегування санкції ч. 3 ст. 240 КК. Із неї, по-перше, вилучено альтернативне покарання у виді обмеження волі, по-друге, діапазон строку безальтернативного відтепер покарання у виді позбавлення волі збільшений з «від 2 до 5 років» до «від 3 до 6 років».

Наміри авторів законопроекту у цьому випадку очевидні – це реалізація задекларованої мети посилення кримінальної відповідальності за незаконне видобування корисних копалин. Може скластись хибне враження, що ініціатори аналізованих законодавчих змін спочатку вивчили практику застосування ч. 3 ст. 240 КК, далі встановили активне призначення покарань як у виді виключеного наразі обмеження волі, так і позбавлення волі, строк якого був збільшений, і в підсумку висновували, що ці покарання є невиправдано м'якими та, відповідно, неефективними, через що і потребують корегування у бік посилення.

Провівши, однак, власне дослідження судової практики, ми з'ясували протилежне: незважаючи на наявність (до набрання чинності Законом від 15 липня 2021 р.) у санкції ч. 3 ст. 240 КК лише двох таких видів покарань, як обмеження волі та позбавлення волі на певний строк, за останні три роки розгляд 37 % кримінальних проваджень завершувався призначенням покарання у виді не згаданого у цій санкції штрафу (за допомогою посилення на ст. 69 КК «Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом»). Не менше інформації для роздумів ми отримали й тоді, коли з'ясували, що в усіх інших 63 % справ суди звільнили винних осіб від призначеного їм покарання у виді обмеження волі чи позбавлення волі на певний строк (із посиленням ст. 75 КК «Звільнення від відбу-

вання покарання з випробуванням»). Щодо реально призначеного покарання у виді позбавлення волі на певний строк (це саме стосується й обмеження волі), яке зазнало посилення на підставі Закону від 15 липня 2021 р., то жодного (!) такого випадку (за наслідком дослідження рішень, розміщених в ЄДРСР) зафіксувати не вдалося. Відтак і в цьому разі спостерігаємо «наявність істотної розбіжності між законодавчо встановленою караністю кримінальних правопорушень і сукупністю кримінально-правових засобів-установлень, що фактично використовуються судами як покарання» [14, с. 244–245].

На подібні тенденції судової практики ми вже вказували при характеристиці санкцій, передбачених у ст. 240-1 КК «Незаконне видобування, збут, придбання, передача, пересилання, перевезення, переробка бурштину». З-поміж іншого зазначалося, що зі 100 % розглянутих судами за цієї статтею КК справ 95 % завершувалися призначенням обвинуваченим покарання у виді обмеження чи позбавлення волі на певний строк, від відбування яких всі вони в подальшому звільнялися на підставі ст. 75 КК. Щодо «реального» покарання, то воно було призначено лише одного разу [6, с. 55–59; 7, с. 113–116]. Аналогічні тенденції притаманні і практиці застосування норм про земельні злочини [9, с. 287–291]. На надмірну репресивність кримінально-правових санкцій, встановлених за незаконне поводження з корисними копалинами, звертала увагу й А.О. Вірт [17, с. 169]. Симптоматичним є і те, що з'ясовані тенденції узгоджуються з результатами судового розгляду справ про екологічні злочини загалом. Так, за даними Ю.А. Турлової, за 2004–2016 рр. за видами покарань структура судимості за вчинення злочинів проти довкілля має такий вигляд: позбавлення волі – 1,0 % від усіх засуджених; обмеження волі – 2,1 %; арешт – 0,7 %; громадські роботи – 0,6 %; штраф – у 58,7 %; звільнено від покарання 36,9 % засуджених осіб, переважна більшість із них (93,5 %) – із випробуванням [18, с. 364].

Отже, можна спрогнозувати, що прагнення законодавця посилити кримінальну відповідальність за діяння, передбачені ч. 3 ст. 240 КК, за допомогою закріплення позбавлення волі на певний строк як єдиного (безальтернативного) виду покарання з одночасним збільшенням його строку, вочевидь, призведе до зворотного ефекту, який спостерігається і сьогодні, коли винним або призначається покарання у виді штрафу, або замість «реального» покарання засуджені звільняються від призначеного покарання у виді позбавлення волі на певний строк.

З приводу недоречності конструювання санкції ч. 3 ст. 240 КК як безальтернативної фахівці Головного юридичного управління Апарату ВРУ справедливо зауважували, що наявність такої санкції за умови великої кількості кваліфікуючих ознак не враховує принцип пропорційності покарання вчиненому діянню, що на практиці означатиме відсутність у суду можливості належної індивідуалізації покарання з урахуванням всіх обставин вчиненого. Такий законодавчий підхід може призвести до зниження ефективності кримінально-правового впливу зазначеної норми КК. При цьому, як слушно зазначає А.А. Вознюк, в основі ефективного запобігання суспільно небезпечним діянням лежать саме якісні кримінально-правові норми, що встановлюють відповідальність за певні злочини [19, с. 163].

Чи не єдиний позитив від здійсненого збільшення верхньої межі позбавлення волі з 5 до 6 років, а отже, віднесення злочину, караного за ч. 3 ст. 240 КК, до числа тяжких, вбачається в уможливленні проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Відсутність раніше такої можливості М.Г. Максименцев слушно розцінював як прояв дисфункційності правоохоронних органів, що вкрай негативно впливає на кримінально-правову протидію незаконному видобуванню корисних копалин, особливо в його організованих формах. Через це висувалась пропозиція відповідним чином поліпшити санкцію ч. 3 ст. 240 КК [20, с. 317, 432, 486].

Отже, у санкціях відповідних статей КК поряд із позбавленням волі на певний строк варто вказати на альтернативний основний вид покарання у виді штрафу, призначення якого, як про це переконливо засвідчують наведені статистичні дані, суди вважають найбільш адекватною реакцією на вчинення деліктів проти довкілля. Це дасть змогу реалізувати на практиці принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності, зокрема з урахуванням характеру заподіяних наслідків.

На користь пропонованого варіанту вдосконалення КК вказує і відповідний іноземний досвід, за результатом вивчення якого виявлено, що в абсолютній більшості держав «західної» гілки романо-германської кримінально-правової системи за вчинення некваліфікованих екологічних злочинів встановлено лише два види покарання: або значні суми штрафів, або невеликі строки позбавлення волі (переважно до 3 або до 5 років). При цьому штраф як вид покарання за екологічні злочини набагато популярніший, ніж позбавлення волі. Щодо країн «групи СНД», то, дослідивши санкції відповідних кримінально-правових норм, нам вдалося виділити два найбільш типових види покарань, які передбачаються за вчинення злочинів проти довкілля: значні суми штрафів; позбавлення волі, встановлене за вчинення кваліфікованих та особливо кваліфікованих різновидів відповідних посягань [8, с. 112–113].

Проведене дослідження дозволяє зробити **висновок** про змістовну неоднозначність запроваджених на підставі Закону від 15 липня 2021 р. змін, яких ст. 240 КК зазнала у частині диференціації кримінальної відповідальності за порушення правил охорони або використання надр, незаконне видобування корисних копалин. Заслужують схвальної оцінки рішення про: 1) розширення кола кваліфікуючих ознак аналізованого злочину за рахунок вказівки на його вчинення за попередньою змовою групою осіб, організованою групою і службовою особою з використанням службового становища; 2) посилення

караності у частині застосування штрафів. Водночас істотними недоліками оновленої редакції ст. 240 КК слід визнати: 1) відмову від повторності як кваліфікуючої ознаки на користь спеціального рецидиву; 2) збереження традиційної диференціації кримінальної відповідальності за порушення правил охорони надр, з одного боку, і правил використання надр, з іншого; 3) утворення кричущого дисбалансу між ступенем суворості покарань у виді штрафу, закріплених

у санкціях ч. 1 ст. 240 і ч. 2 цієї статті КК; 4) безпідставність конструювання санкції ч. 3 ст. 240 КК як безальтернативної.

Оскільки встановлено, що у санкціях статей КК про відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля (поряд із позбавленням волі на певний строк) має фігурувати як альтернативний основний вид покарання у виді штрафу, перспективним напрямом наукових розвідок вважаємо з'ясування оптимальних параметрів такого покарання.

Анотація

Статтю присвячено аналізу положень Закону України від 15 липня 2021 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо посилення відповідальності за незаконне видобування корисних копалин», на підставі якого статтю 240 Кримінального кодексу України (КК) викладено у новій редакції. З'ясовано обґрунтованість законодавчих новел, пов'язаних із диференціацією кримінальної відповідальності за порушення правил охорони або використання надр і незаконне видобування корисних копалин.

Підтримано рішення законодавця розширити коло кваліфікуючих ознак аналізованого злочину за рахунок вказівки на його вчинення за попередньою змовою групою осіб, організованою групою і службовою особою з використанням службового становища. Водночас констатовано порушення вимоги системності кримінального закону у частині визначення нормативних підстав відповідальності за інші кримінальні правопорушення проти довкілля.

Критично оцінено: заміну у статті 240 КК повторності як кваліфікуючої ознаки на спеціальний рецидив; збереження традиційної диференціації кримінальної відповідальності за порушення правил охорони надр, з одного боку, і правил використання надр, з іншого.

Встановлено, що, не дивлячись на загалом схвальну ідею законодавця посилити караність порушення правил охорони або використання надр, незаконного видобування корисних копалин (у частині застосування штрафів), внаслідок набрання чинності Законом України від 15 липня 2021 р. утворився кричущий і неприйнятний дисбаланс між ступенем суворості покарань у виді штрафу, закріплених у санкціях частини 1 статті 240 і частини 2 цієї статті КК.

На підставі вивчення матеріалів судової практики і з посиланням на напрацювання кримінально-правової науки обґрунтовано положення про безпідставність конструювання санкції частини 3 статті 240 КК як безальтернативної. Доведено, що у санкціях статей КК про відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля поряд із позбавленням волі на певний строк варто вказати на альтернативний основний вид покарання у виді штрафу.

Ключові слова: диференціація кримінальної відповідальності, кваліфікуючі ознаки, надра, корисні копалини, покарання, санкції.

Dudorov O.O., Movchan R. Legislative novels on differentiation of criminal liability for violation of rules of protection or use of subsoil and illegal mining

Summary

The article is devoted to the analysis of the provisions of the Law of Ukraine of July 15, 2021 "On Amendments to Certain Legislative Acts on Strengthening Liability for Illegal Mining", on the basis of which Article 240 of the Criminal Code of Ukraine has been reworded. The validity of legislative

novelties related to the differentiation of criminal liability for violation of the rules of protection or use of subsoil and illegal mining has been clarified.

Decision by the legislator to expand the range of qualifying features of the analyzed crime by indicating its commission by a group of persons, an organized group and an official with the use of official position has been supported. At the same time, violation of the requirement of systematic criminal law in terms of determining normative grounds for liability for other criminal offenses against the environment has been stated.

The following aspects have been critically assessed: replacement of repetition of crime in Article 240 of the Criminal Code as an aggravating circumstance for a special recidivism element; maintaining traditional differentiation of criminal liability for violations of the rules of subsoil protection, on the one hand, and the rules of subsoil use, on the other.

It has been established that, despite the generally positive idea of the legislator to increase the penalty for violating the rules of protection or use of subsoil, illegal mining (in terms of imposing fines), due to the entry into force of penalties in the form of a fine by the Law of Ukraine of July 15, 2021, a glaring and unacceptable imbalance between the severity of penalties in the form of fines, enshrined in sanctions of Part 1 of Article 240 and Part 2 of this Article of the Criminal Code, has been established.

Based on the results of studying materials of judicial practice and with reference to the development of criminal law science, provision on the groundlessness of construction of sanction of Part 3 of Article 240 of the Criminal Code as unalterable has been substantiated. It has been proved that in sanctions of the articles of the Criminal Code on liability for criminal offenses against the environment, it is necessary to indicate, along with imprisonment for a certain period, an alternative main type of punishment in the form of a fine.

Key words: differentiation of criminal liability, qualifying features, subsoil, minerals, punishment, sanctions.

Список використаних джерел:

1. Карчевський М.В., Кудінов А.С. Ефективність кримінально-правового регулювання в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. № 4. С. 101–114.
2. Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика. Москва: НОРМА, 2000. 400 с.
3. Кримінальна відповідальність за незаконне видобування корисних копалин в Україні: монографія / О.О. Дудоров, М.В. Комарницький, Д.О. Калмиков; за ред. О.О. Дудорова, В.М. Комарницького. Суми: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2016. 567 с.
4. Нетеса Н.В. Кримінальна відповідальність за порушення правил охорони або використання надр: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2012. 233 с.
5. Громко В.Я. Вчинення злочину службовою особою як обставина, що обтяжує відповідальність за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2015. 224 с.
6. Мовчан Р.О. Кримінально-правова протидія «бурштиновим» правопорушенням: аналіз останніх законодавчих новел. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 53–60.
7. Movchan, R.O., Vozniuk, A.A., Kamensky, D.V., Dudorov, O.O., Andrushko, A.V. (2021). Problems of criminal liability for illegal amber mining in Ukraine. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 6, 113–117. <https://doi.org/10.33271/nvngu/2021-6/113>. URL: <http://nvngu.in.ua/index.php/uk/arkhiv-zhurnalu/za-vipuskami/1873-2021/zmist-6-2021/6084-113> (дата звернення: 10.02.2022).

8. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Про напрями вдосконалення механізму кримінально-правової охорони довкілля (на замітку розробникам нового Кримінального кодексу України). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 1. С. 92–125.
9. Мовчан Р.О. Про перспективи удосконалення санкцій норм, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері охорони та раціонального використання земель. *Юридичний бюлетень*. 2020. Вип. 17. С. 286–293.
10. Кригер Г.Л. Влияние характера общественной опасности преступления на дифференциацию и индивидуализацию ответственности. *Проблемы правосудия и уголовного права*. Москва, 1978. С. 143–145.
11. Карпец И.И. Наказание. Социальные, правовые и криминологические проблемы. Москва: Юрид. лит., 1973. 287 с.
12. Ткачук Ю.О. Принципи побудови кримінально-правових санкцій: спроба вирішення. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*. 2009. Вип. 44. С. 588–191.
13. Осипов П.П. Теоретические основы построения и применения уголовно-правовых санкций: аксиологический аспект. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1976. 133 с.
14. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків: Право, 2020. 720 с.
15. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: Злочини проти власності / За ред. М.І. Хавронюка. Київ: ВД «Дакор», 2017. 448 с.
16. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Земельні злочини екологічної спрямованості: від деліктів створення небезпеки до оптимальної законодавчої моделі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 1. С. 120–130.
17. Вірт А.О. Кримінально-правова протидія злочинам, пов'язаним з незаконним використанням корисних копалин: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2021. 210 с.
18. Турлова Ю.А. Протидія екологічній злочинності в Україні: криминологічні та кримінально-правові засади: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 465 с.
19. Вознюк А.А. Концептуальні засади запобігання суспільно небезпечним діянням. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 2(99). С. 156–165.
20. Максименцев М.Г. Протидія злочинності у сфері надрокористування: монографія. Харків: Панов, 2019. 488 с.